

Modern Dünya Sistemi, 4. Cilt, Merkezci Liberalizmin Zaferi, 1789-1914

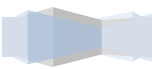
Immanuel Wallerstein, çev. Latif Boyacı

İstanbul, Yarın Yayınları, 2014, 403 sayfa, ISBN: 978-975-8738-24-3.

Abdullah KÖKTÜRK*

Immanuel Wallerstein'in modern dünya sistemi serisinin incelediğimiz bu dördüncü cildinin ana teması liberalizmin Batı Avrupa'daki zaferi üzerinedir. 1789 Fransız Devriminin merkez ülkelerdeki etkileri, yurttaş kavramı, üç modern ideoloji olan muhafazakârlık, liberalizm ve sosyalizmin ortaya çıkması, Büyük Britanya ile Fransa'da liberal devletin ve sosyal bilimlerin oluşumu bu cildin diğer konuları arasındadır. Batıda 19. yüzyılda genel oy ve

* Piri Reis Üniversitesi Öğretim Görevlisi, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Doktora Öğrencisi, akokturk@pirireis.edu.tr

kadınların hakları için verilen mücadele de kitapta ayrıca incelenmiştir. Bu kitabın hikâyesi 1789 ile 1873/1914 yılları arasında kapsamaktadır.

Daha önce incelenen üç ciltte¹ 16. yüzyıldan başlayarak modern dünya sisteminin temel ekonomik ve siyasal kurumlarının oluşması, kapitalizme geçiş ve kapitalizmin yaşadığı sıkıntılar bütünleşen dünya kapitalizminin bu sorunlara verdiği cevaplar araştırılmaktaydı. Yine bu kitaplarda sanayi devrimi, İngiltere'nin sanayi gücü ve donanması ile kurduğu hegemonya ile Fransız Devrimi analiz edilmişti. Ayrıca Rusya, Hindistan ve Osmanlı imparatorluğu gibi ülkelerin modern dünya ekonomisine katılmaları konu edilmişti.

Bu cilt, Fransız devrimi ertesinde oluşan ideolojileri incelendiği bir bölümle başlamaktadır. İncelenen ilk ideoloji Fransız devrimine, dolayısı ile moderniteye bir tepki olarak doğan muhafazakârlıktır. Muhafazakârlığa göre, Fransız Devrimi “doğal” sosyal güçlerin yavaş ilerleyen evrimini aksatan bilinçli siyasi değişim türünün bir örneğini oluşturmaktadır. Muhafazakârlar, devrim taraftarlarının kargaşa yarattığına ve yılların bilgeliğini yok ettiğine inandılar (s. 23).

Liberalizm ise ideolojik hayatına solda veya en azından merkez solda başladı ve 1815'den sonra kendini muhafazakârlığın karşısında tanımladı. Böylece muhafazakarlar tarafından “jakoben” olarak değerlendirildi. Liberalizm gelişirken sol kimliği zayıfladı, bazı açılardan sağ bir kimlik bile kazandı. Sonunda merkeze yerleşti (s. 26).

Sosyalizm bu üç ideolojinin sonucusuydu, kendini liberalizme karşı konumladı ve ancak 1848'den sonra ayrı bir ideoloji olarak görülmeye başlandı. Sosyalizmi liberalizmden ayıran ise, ilerleme için reformların yeterli olmadığı ve tarihin seyrini ona güçlü şekilde direnen güçlerle şiddetle mücadele ederek hızlandırma gereğine olan inançtı (s. 31-32).

İdeolojiler moderniteyle ilgilenen siyasi programlar olduğu için, her birinin bir özneye ya da temel bir siyasi aktöre ihtiyacı vardı. Modern dünyanın terminolojisinde bu egemenlik sorununa tekabül ediyordu. Fransız Devrimi bu konuda mutlak monarkın egemenliğine karşı, “halkın” egemenliğini ilan etmişti (s.32). Ancak “halkın” kim olduğuna dair bir görüş birliği yoktu. Liberaller için bu, “özgür birey”, muhafazakârlar için, “geleneksel gruplar” ve sosyalistler için “toplumun” tüm üyeleri. “Özne” olarak halkın öncelikli “nesnesi” ise devletti (s.34). Her bir ideolojinin devletçiliklerini açıklamak için gerekçeleri farklıydı. Sosyalistler için devlet, genel iradeyi uyguluyordu. Muhafazakârlar için devlet, genel iradeye karşı geleneksel hakları koruyordu. Liberaller için devlet, bireyin gelişmesine izin veren

¹ Abdullah Köktürk, Kitap İncelemesi, **Immanuel Wallerstein, Modern Dünya Sistemi, 1. Cilt, Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyıl'da Avrupa Dünya Ekonomisinin Kökenleri**, (çevrimiçi) <http://www.tarihkritik.com/modern-dunya-sistemi-kapitalist-tarim-ve-16-yuzyilda-avrupa-dunya-ekonomisinin-kokenleri-1-cilt/> 08.07.2016.

I. Wallerstein, Modern Dünya Sistemi, 2. Cilt, Avrupa-Dünya Sisteminin Pekiştirilmesi ve Merkantilizm, 1600-1750, (çevrimiçi) http://www.tarihkritik.com/wp-content/uploads/2016/05/sayi02_02_modern.pdf 08.07.2016.

I. Wallerstein, Modern Dünya Sistemi, 3. Cilt, Kapitalist Dünya Ekonomisinin Büyük Yayılımının İkinci Evresi, 1730-1840, (çevrimiçi) http://www.tarihkritik.com/wp-content/uploads/2016/05/sayi03_04_modern.pdf 09.07.2016

koşulları oluşturuyordu. Her durumda sonuç, devletin toplum karşısında güçlendiriliyor olmasıydı (s.37).

Bu üç ideoloji sonuçta iki ideolojiye indi. 1848 Devrimi öncesi bölünme Fransız Devrimi karşıtları ve taraftarları arasındaydı. Bu anlamda siyasi mücadele liberaller ve muhafazakârlar arasındaydı. Sosyalistler ise liberallerin daha militan bir çeşidi olarak kabul edildi. Ancak 1830'dan sonra liberaller ile sosyalistler arasında ortaya çıkan ayrım, 1848'den sonra oldukça derinleşti. 1848 aynı zamanda liberaller ile muhafazakârların arasındaki barışmanın başlangıcını da oluşturur. Süreç içinde muhafazakârlar mülkü korumanın önemi konusunda liberaller ile olan yakınlıklarını fark ettiler. Belirtilmesi gereken başka bir şey de 1848'den sonra sosyalistlerin Saint-Simon'a göndermede bulunmaktan vazgeçtiğidir. Sosyalist hareket kendini Marksist fikirler etrafında örgütlemeye başladı. Saint-Simoncu sosyalistler de anti bireyci tepkiler etrafında muhafazakârlara yaklaşmaya başladılar. Liberal-sosyalist ittifaklar yanında sosyalist muhafazakâr ittifaklar da ortaya çıkmaya başladı. Ancak sonuçta renklerini her üç ideolojide de gösteren liberalizm 1848'den sonra dünya sisteminin kültürel hegemonyasını ele geçirerek on dokuzuncu yüzyıldaki zaferini ilan etmiştir (ss.38-41).

Büyük Britanya ve Fransa 1651'den 1815'e kadar kapitalist dünya ekonomisi içerisinde uzun bir hegemonya savaşı yaptılar. Büyük Britanya kesin zaferi 1815'de kazandı. Ancak bu tarihten sonra iki ülke yeni bir siyasi modeli kurumsallaştırmak için muazzam bir ittifak içine girdi. Bu her iki ülkede liberal devletin kurulması içindi (s. 45). Ancak Büyük Britanya ve Fransa 1815'de kendilerini aynı ekonomik durumda bulmadılar. Napolyon savaşlarının sonunda Britanya istiladan korunmuş, üretkenliği, teknik becerisi ve mali gücü gelişmiş, dünyadaki tek borç veren ülke olmuştu. Fransa'nın ise deniz aşırı dünya ile ilişkileri kesilmiş ve güçsüzleşmişti. Bir örnek vermek gerekirse, 1789'dan önce iki bin Fransız gemisi olmasına rağmen, 1799 itibari ile açık denizlerde hiçbir ticaret gemisinde Fransız bayrağı dalgalanmıyordu. Öte yandan Büyük Britanya'nın filosu, aktif savaş hali boyunca bile on beş binden, on sekiz bine yükseldi. (s. 51).

Hegemonyasını oluşturan Büyük Britanya bağımsızlık hareketlerinin sınırlı destekçisi rolünü Yunanistan örneğinde, Balkanlar/Osmanlı İmparatorluğu'na kadar genişletti. Yunan İsyanı Batıda liberaller başta olmak üzere birçok sol gruptan da destek aldı. Yunanistan uluslararası liberalizmin ilham kaynağı haline geldi ve Yunanlılar için örgütlü desteği ve çok sayıda gönüllü savaşçının hareket noktasını içeren “*Yunan Hayranlığı*” 1820'lerde Avrupa sol kanadını harekete geçirmede daha sonra 1930'larda İspanyol Cumhuriyetine desteğin oynadığına benzer bir rol oynadı (s. 79). Rönesans düşünürleri Mısır'ı orijinal ve yaratıcı kaynak olarak görmelerine karşın Fransız Devrimi sonrası romantik düşünürlerin liderliğinde Avrupa'nın özü olarak Yunanistan görülmeye başlandı. Yunanistan, Avrupa ve dış dünya - yani barbarların ülkesi Doğu- arasındaki çizgiyi temsil etti (s. 82).

1815'den sonraki dönem Büyük Britanya'da olduğu gibi, Fransa'da da çalışan sınıflara ne refah ne de servet getirdi. Daha çok büyük şehir merkezlerine yönelik iç göçün kötüleştiği işsizliği getirdi. Sosyal olarak işçiler ve şehir burjuvazisi arasındaki uçurum muazzamdi.

İşçilerin örgütlenme hakları katı bir biçimde polis gözetimi altındaki yardım dernekleri ile sınırlandı (s. 83).

Ve 1830 Temmuz devrimi geldi. Bu devrim liberaller ve halk tarafından kurulan bir ittifakın sonucuydu. Sonuçta bu devrim ile 1789 devrimine yapılan saldırılar püskürtüldü. Ancak işçiler, özgürlüğün yeterli olmadığını, liberal orta sınıfın onların çıkarlarını temsil etmediğini, 1830 devriminin onların hayatlarında ekonomi ve sosyal yapı açısından herhangi bir değişiklik meydana getirmediklerini fark ettiler (s. 85). Ancak temmuz devrimi liberaller açısından başarılı olmuş, liberal devlet kurulmuştu. Devrim Polonya, İtalya ve bilhassa Belçika'ya yayıldı ve Belçika'da da liberal devletin kurulmasıyla sonuçlandı (s. 87). Belçika 1795'de Fransa tarafından işgal edilmişti. Bu işgal 30 milyonluk bir pazarla bütünleşen Belçika'ya yaradı. Belçika koruma altında dikkat çekici bir büyüme gösterdi. Belçika Waterloo'dan sonra Hollanda Krallığı'na katılmıştır. Protestan bir monarkın altındaki bu birleşme, Wallonia'da güçlü olan Katolikler tarafından tepki ile karşılandı. 1830 devriminden sonra Belçika tekrar bağımsızlığını kazanacak ve Kral I. Leopold idaresinde parlamenter sistemini oluşturarak Büyük Britanya ve Fransa ile beraber liberal devletler arasına katılacaktır (s. 94).

Üçüncü bölüm "*Liberal Devlet ve Sınıf Çatışması (1830-1875)*" başlığını taşımaktadır. Wallerstein'e göre, sınıf ve sınıf çatışması kavramı Marx'dan önce Saint-Simon tarafından kullanılmıştır. Hepsi bu kadar da değildir. *Gotha Programının Eleştirisi*² kitabında sosyalizmle ilgili klasik bir Marksist tanım olan "*herkesten yeteneğine göre ve herkese çalışmasına göre*" cümlesi doğrudan *Doctrine de Saint-Simon* (1830) kitabından alıntıdır. Hiç şüphesiz Marx bunun bir ara formül olduğunu belirtir. Komünizm döneminde bu "*herkes ihtiyaçlarına göre*" olacaktır (s. 104).

1830 -1834 yılları arasındaki işçi isyanları, 1837-1848 arası süren büyük sanayi buhranının habercisi gibiydi. Fransa'nın Lyon şehri ekonomik krizlere duyarlı bir işçi kenti olduğundan isyanların çoğu bu bölgede çıktı. 1834 Nisan Lyon ayaklanmasında 300 işçi öldürüldü (s.108). Bu koşullarda şimdiye kadar bilinen en şiddetli krizlerden biri olan 1847- 48 ekonomik krizi Fransa'yı çok kötü vurdu. Kârlar ciddi biçimde düştü. Krizin tepe noktasında, Paris'deki sanayi işçilerinin yüzde yetmiş beşi işten çıkarılmıştı (s. 113). Şubat 1848 ayaklanması veya devrimi bütün bu karmaşa içinde, işsizlere iş sağlayacak ve haksızlığa uğrayan herkese özgürlük verecek muğlak bir sosyalist ütopyası olan "*sosyal cumhuriyet*" ümitlerini aydınlattı. Herkes kendi menfaati için devrime katıldı; imtiyazlarını ve eski üretim biçimlerini yeniden kazanmak isteyen zanaatkârlar, geleneksel ortak kullanım haklarını yeniden tesis etmek isteyen köylüler, evrensel oy kullanımının kendilerini de içermesine çalışan kadınlar, köleliğin kaldırılmasını isteyen köleler. Ancak sonuçta, Haziran 1948'de General Cavaignac'ın komutasındaki ordu düzeni sağlayarak, bu başa çıkılmaz tehlikeli sınıfları dizginledi. Liberaller ise 1848'de 1830'da davrandıkları gibi davrandılar. Çok sertleşen ve liberallikten çıkan bir rejim tarafından korkutulmuş olarak ayaklandılar ve kazandılar. Sonra, alt sınıfların avantajı ele geçireceğinden ve olayları çok ileri

² Karl Marx ve Friedrich Engels, **Gotha Programının Eleştirisi**, çev. İsmail Yarkin, İstanbul, İnter Yayınları, 1999.

götüreceğinden korkarak iktidardan henüz uzaklaştırdıkları siyasi gruplarla yeniden ilişki kurdular. Çünkü düşman şu an soldadır (s. 116-117).

Wallerstein serinin bu cildinde dünya ekonomik krizlerini açıklamada Kondratieff çevrimlerine³ sık sık başvuru yapmaktadır. 1830-1850 arası krizler ve 1850-1873 arası büyüme dönemi bu döngüler üzerinden izah edilmektedir. 2008 krizinden sonra tekrar gündeme gelen Kondratieff çevrimleri için merak edenlere dip notlarda belirtilen kitapları okuyabilirler.

Wallerstein'e göre liberal dünya sisteminin üç temel direği vardı. Bunlar güçlü devlet, güçlü pazar ve güçlü devletlerarası sistemdi. Liberal dünya düzeni önce güçlü pazarı kurmuş, daha sonra güçlü devlet ve güçlü devletlerarası sistemi kurmaya yönelmişti. Mutlak monarşiler güçlü devletler olmamışlardı. Gerçekten güçlü devletlerin kurulabilmesi 1789 sonrası dünya sisteminin halk egemenliği atmosferinde olacaktı. Dünya sisteminin merkez bölgelerinde bu tür devletleri oluşturabilenler sadece ve sadece liberallerdi. Bürokratik gelişme ekonomik gelişmenin temel ekydi. Kapitalistlerin güçlü devleti faydalı bulmalarının bir nedeni de devletin onlara sermaye birikiminde yardımcı olmasıdır (ss.137-138).

Güçlü bir dünya sistemi için önce Pasifik Büyük Britanya ve Fransa arasında paylaşıldı ve orada statüko sağlandı. Bu bağdaşma Kırım savaşı ile açık hale geldi. İngilizler Osmanlı İmparatorluğu'nu kendine bağımlı hale getirme sürecinde epey ilerlediğinden, iki devlet Rusların önceliği İngilizlere bırakması gerektiğini netleştirmeye karar verdiler. Kırım Savaşı, İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğundaki pozisyonunu güçlendirdiği gibi, itaatsiz İngiliz üreticilerini de liberal devletin aktif bir emperyal bir devlet olmasının önemi konusunda ikna etmişti (s. 153-155).

Wallerstein üçüncü bölümün sonunda 1830-1875 döneminde liberalizmin geldiği noktayı şu cümlelerle ifade etmektedir; *"liberalizmin büyük siyasi başarısı tehlikeli sınıfların [işçilerin] uysallaştırılmasıysa, büyük ideolojik başarı da muhafazakârlığın evcilleştirilmesidir"* (s. 166).

Dördüncü bölüm *"liberal devlette yurttaş"* başlığını taşımakta ve Fransız Devriminden sonra yurttaş kavramına odaklanmaktadır. Yurttaşlık kavramı, bu bölümde liberal devletin tehlikeli sınıfları uysallaştırma çabasıyla birlikte incelenmiştir. Fransız ihtilalinin büyük sembolik hareketi unvanların, hatta Mösyö ve Madam'ın bile artık kullanılamayacağı konusundaki ısrardı. Herkes *"yurttaş"* olarak adlandırılacaktı. Yurttaşlık kavramının kapsamlı olması amaçlandı. Bundan herkesin devletin dağıtabileceği sosyal imkânlardan yararlanma hakkının olması gerektiği sonucu çıkıyordu. Fakat burada bir problem ortaya çıktı. Çok fazla kişi yurttaştı. Bu gerçekten tehlikeli olabilirdi. Bunu çözenin yolu prensibi korurken uygulamada dar biçimde tanımlama ile iki yurttaşlık kategorisi oluşturmaktır. Abbé Siéyès

³ Nikolay Dmitriyeviç Kondratieff (1892-1938) Kapitalist Batı ekonomilerinin uzun dönemli (50 ila 60 yıl) ekonomik büyümeyi depresyon dönemlerinin takip ettiği ekonomik döngülere sahip olduğuna dair bir teoriyi ileri sürmüştür. Bu döngüler günümüzde "Kondratiev dalgaları" olarak adlandırılır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. N. D. Kondratieff, **İktisadi Yaşamın Uzun Dalgaları**, İstanbul, Kalkedon, 2010. Ayrıca bkz. Ernest Mandel, **Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları**, çev. Doğan Işık, İstanbul, Yazın Yayınları, 1991.

20-21 Temmuz 1789'da Ulusal Meclis'de okuduğu bir raporda pasif ve aktif haklar ve pasif ve aktif yurttaşlık arasında bir ayrım önerdi. Tabii ve sivil hakların toplumun devamı ve gelişimi için oluşturulmuş haklar olduğunu ve bunların pasif haklar olduğunu söyledi. Siyasi hakların ise aktif haklar olduğunu söyledi. Buradan şu sonuç çıkıyordu; *“Bir ülkenin tüm sakinleri pasif yurttaşların haklarına sahip olmalıdır. Herkes kişiliklerinin, mülkiyetlerinin, özgürlüklerinin vb. korunması hakkına sahiptir. Fakat herkes devlet otoritelerinin oluşumunda aktif ir rol oynama hakkına sahip değildir”*. 29 Kasım 1789'da Ulusal meclis bu teorik kavramı, aktif yurttaşların doğrudan vergi olarak en az üç günlük ödeyen kişiler olarak tanımlayan yasal bir karara dönüştürdü. Mülkiyet aktif yurttaşlığın ön koşulu oldu (ss.170-172).

Sonuçta evrensel haklar bir tezata dönüştü. Erdemli eşitlerden oluşan bir cumhuriyet oluşturmanın, bu nedenle erdemsiz olmaya mahkûm başkalarının reddini gerektirdiği ortaya çıktı. Modern dünyanın egemen ideolojisi olacak olan liberalizm, erdemini öğretebileceğini vaaz ediyordu ve dolayısıyla hakların gözetim altında geliştirilmesini, pasif yurttaşların gözetim altında aktif yurttaşlara terfisini –barbarların uygar insanlara dönüşümünün yolunu- öneriyordu. Siéyès, aynı muhtıradaki şöyle söylüyordu: *“Devlet otoriteleri, ayrımsız, halkın iradesinden doğar, tamamı halktan –yani ulustan- gelir. Bu görüşün uygulaması basit ve hızlıdır. Krala ait olarak nitelendirilen her şey ulusal olarak yeniden isimlendirildi. Artık egemenlik ulusundu ve bu egemenlik ulusun aktif yurttaşları tarafından kullanılabilirdi”* (ss.173-174).

Kısa süre sonra kadınlar pasif yurttaş konumuna düşürüldüler. Önce 22 Aralık 1789'da Ulusal Meclis resmi olarak kadınların oy kullanma haklarını ellerinden aldı. Temmuz 1793'de ise kadınların tüm siyasi hakları ellerinden alındı. Oysaki devrim öncesi en azından aristokrat kadınların bu hakları vardı. (s. 176-177). İşçiler zaten mülkiyet temelli yurttaşlık tanımını yüzünden pasif yurttaş statüsündeydiler. 14 Temmuz 1791'de işçilerin birleşmesi yasa dışı ilan edildi. 20 Temmuzda bu yasak uzun süredir var olan ortak fayda derneklerini de kapsayacak şekilde genişletildi.

Dördüncü bölümün son kısmı kadınların oy hakkı için verdikleri mücadele ve feminist hareketlere ayrılmıştır. Yine Wallerstein'den ABD'de zencilere oy hakkı 1870'de verilirken, kadınlara bu hakkın yaklaşık 50 yıl sonra verildiğini görüyoruz (s. 239). ABD'de oy hakkını alabilmek için kaba ırkçılığa bile başvurdular. Örneğin; kaba görünüşlü bir zenci hamalı alımlı bir beyaz kadının yanında otururken gösteren bir poster yayınladılar. Kadın, *“o oy verebiliyor, ben neden veremiyorum?”* diye soruyordu (s. 241).

Beşinci bölüm Fransız Devriminden sonra sosyal bilimlerin oluşumuna ayrılmıştır. Liberal devletler [başta işçiler olmak üzere] tehlikeli sınıfların antiliberal baskılarını önceden görmek için o anın devam eden gerçekliğini anlama ihtiyacını duyuyorlardı. Bu, ekonomi, siyaset bilimi ve sosyolojinin işlevi olmaya başladı. Bu üç alan piyasa, devlet ve sivil toplumu analiz etmede kullanıldı. Piyasanın incelenmesi için ekonomi, devlet için siyaset bilimi, sivil toplum için sosyoloji kullanıldı (s.278). Batı dünyası bu dönemde kolonilerini anlamak için antropoloji bilimini, yarı kolonileri anlamak için ise oryantalizmi kullanmıştır (s. 301).

Wallerstein'ın yayınlanmış *Modern Dünya Sistemi* kitaplarının tamamı bu dördüncü cildin incelenmesi ile tamamlanıyor. Tüm kitapların kısa bir özeti ve analizin kuramsal çerçevesini görmek hatta üzerinde çalıştığı beşinci cildin içeriğini de görmek için *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*⁴ adlı kitabını da okumanızı tavsiye ederim.

Wallerstein şu anda seksenli yaşlarını sürerken 1873'den 1968/89'a kadar olan süreci anlatacağı beşinci cildi hazırlamakla meşgul. Hatta bu kitabın önsözünde dediği gibi; gücü yeterse kapitalist dünya ekonomisinin yapısal krizini yazacağı 1945/68'den başlayarak 2050'lere uzanacak bir altıncı cildi de yazmak istediğini belirtiyor. Ne diyelim bize tarih yazımının bilimsel yöntemini gösterdiği, çok fazla yorum yapmadan konu hakkında nerdeyse tüm yazılanları görüşümüze sunduğu ve bu konuda nerdeyse tüm kaynaklara ulaşabilmemizi sağladığı için şükranlarımızı sunuyor ve ona uzun ömürler diliyorum.

⁴ Immanuel Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, çev. Enver Abadoğlu ve Nuri Ersoy, İstanbul, bgst Yayınları, 3. Basım, Şubat 2014.